

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ПОДВИГ ГЕРОЇВ КРУТ

Чим вищий п'єдестал побудуємо для тих,
що стали символом наших визвольних змагань,
тим далі падатиме роз'яснюючи світло
від цього символу

Олена Теліга
(Епіграф до книги "Крути. Січень 1918 року")

Подвиг купки київських студентів, школярів старших класів та юнкерів (за різними джерелами, від 300 до 500 юнаків), які в героїчному двобої з російськими більшовицькими загонами біля залізничної станції Крути у січні 1918 року намагалися захистити українську незалежність, упродовж десятиліть став одною з величних легенд національних визвольних змагань.

У січні 1918 р. незалежна Українська Народна Республіка опинилася у стані війни з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, адже відкинула ультимативні вимоги так званого "Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради" (саме так цей документ офіційно називався за радянських часів), що його направила до Києва ленінська Рада народних комісарів. Неоголошена війна і навали окремих більшовицьких з'єднань (насамперед 2-го гвардійського корпусу із Південно-Західного фронту, загони зі Ставки Верховного Головнокомандування у Могильові) тривала ще з грудня 1917 року, але вперше дійшло до відкритих бойових дій військових частин, офіційно направлених центральним урядом Росії. Вони двома групами під командуванням М. Муравйова та Берзіна просувалися залізницею відповідно у напрямках Курськ –Харків – Київ та Гомель – Бахмач – Київ. У такій ситуації особливого стратегічного значення набувала маловідома на той час залізнична станція Крути, розташована між Бахмачем і Ніжином, на якій, за планами більшовиків, наступаючи з різних напрямів червоні частини повинні були з'єднатися при формуванні „ударного кулака” для захоплення Києва, адже саме тут пролягала найкоротша дорога до столиці залізницею.

Сюди і прибули молоді захисники Києва, до числа яких належали юнкери старших курсів Першої імені гетьмана Богдана Хмельницького Юнацької Військової школи під командуванням сотника Аверкія Гончаренка, студенти Університету імені Святого Володимира та новоствореного Українського Народного Університету, учні старших класів київської української гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства, які склали сотню добровольчого студентського куреня «Січових Стрільців» під проводом студента Українського Народного Університету сотника Андрія Омельченка. Це була єдина військова сила, яку на той час могла виставити українська влада – адже стара армія була офіційно демобілізована, а насправді – повністю розкладена. Добровільні загони гайдамаків, що їх почав формувати Симон Петлюра, який на той час вже залишив посаду військового секретаря в уряді Центральної Ради, та січові стрільці Євгена Коновальця змушені були саме в ці дні ліквідувати більшовицький заколот в київському Арсеналі.

Тому, щоб затримати більшовиків, на станцію Крути виступив невеличкий студентський загін, який 28 січня зайняв стратегічно вигідну позицію вздовж залізничного насипу. Йому протистояв досить чисельний авангард більшовицької армії: червоногвардійці московських заводів, вояки старої армії та балтійські матроси. Бій тривав упродовж всього дня 29 січня 1918 року. Українці відбили кілька атак противника, під час яких завдали йому і самі понесли значні втрати. Під вечір більшовицькі загони почали обходити позиції студентів з флангу – виникла реальна загроза оточення, і сотник Гончаренко вирішив вивести українські підрозділи з бою і рухатись у напрямку Києва на з'єднання з Чорними Гайдамаками Симона Петлюри (вони були вже на ст. Бровари і там готували позиції до оборони Києва). Більшості українського війська вдалося організовано відступити на потязі, що чекав на них.

Однак, у сум'ятті бою одна студентська чота (близько 30 чоловік) потрапила в полон. Відступаючи у сутінках, студенти втратили орієнтир, та вийшли прямо до станції Крути, вже зайнятої червоногвардійцями. Їх стратили після тортур і знущань, а тіла загиблих героїв місцеві мешканці поховали біля села.

Сталося так, що у розпал більшовицького наступу на столицю незалежної України цей подвиг не був належним чином висвітлений і оцінений. Більш того, навіть не збереглися достеменні документи про формування загону, його вихід на позиції та обставини самого бою. Очевидна вина за це лягає на більшовиків, які під час свого недовгого перебування у Києві знищили фактично всю документацію генерального секретаріату військових справ, як й інших українських інституцій. Тому обставини формування студентського куреня січових стрільців, самого бою та його наслідків можна відновити лише за спогадами учасників. Перше місце серед них належить мемуарам Аверкія Гончаренка, командира юнаків, проте важко говорити про їх об'єктивність.

Згадали про юнаків-героїв лише у березні 1918 року, після вигнання російських червоногвардійців та їх місцевих прибічників, коли знайдені під Крутами останки двадцяти семі юнаків перепоховали на Аскольдовій могилі за участю Голови Центральної Ради Михайла Грушевського. Про те, що подвиг юнаків не був забутий, свідчить і резолюція військового міністра В. Жуковського на листі керівництва Студентського куреня, в якому він високо оцінював патріотичний зрив київського студентства.

Оцінки трагедії і подвигу героїв Крут, що лунали у тогочасній пресі, були неоднозначними. У деяких публікаціях наголошувалося на відповідальності керівництва Центральної Ради та військового командування за гибель беззбройних і недосвідчених юнаків. Тоді ж Міністерство військових справ УНР ініціювало створення слідчої комісії, яка мала вивчити всі обставини крутянської трагедії. На жаль, не віднайдені (очевидно, не збереглися) документи про склад комісії та результати її роботи.

Вир історичних подій (глибока політична криза, втручання німецького та австро-угорського військового командування у внутрішні справи, наступний гетьманський державний переворот 29 квітня 1918 р.) знову відволікли суспільну увагу, завадили гідному увічненню пам'яті юнаків та розслідуванню справжніх обставин бою під Крутами.

Разом з тим у 1918 році почали створюватися і жити своїм власним життям міф, легенда та патріотичний культ Героїв Крут. Ушанування пам'яті героїв почалося у грудні 1918 р., набуло сили за кордонами Радянської України – на теренах, що належали у міжвоєнний період Польщі, Румунії і Чехословаччини, на еміграції. Громадські та політичні українські організації влаштовували святкові академії, проводили свята "Героїв Крут", випускали листівки, афіші, плакати. Завдяки цим інформаційним матеріалам постав і поширювався національний міф, спрямований на патріотичне виховання молоді на прикладі жертвості крутян.

Своє слово сказали і українські поети та письменники, які постійно зверталися до тематики і героїки Крут. Найглибший психологічний аналіз патріотичного чину юнаків у контексті формування національної свідомості міститься у книзі Євгена Маланюка "Крути. Народження нового українця" (Прага, 1941).

Культ Крутів у незалежній Україні став невід'ємною частиною її національної пам'яті, яку прийнято характеризувати як сукупність уявлень спільноти про своє минуле, зафіксовану у формі знань, у тому числі історичних, культурних стереотипів, символів та міфів. До числа таких національних міфів і належить і подвиг Героїв Крут як символ молодечої відваги, патріотизму, жертвості.

Не варто говорити про Крути лише як про незначний епізод українсько-більшовицької війни грудня 1917 – лютого 1918 років, що інколи роблять відомі сучасні історики. Можна погодитися з тим, що суто військового значення бою під Крутами насправді було незначним. Але незалежно від того героїку подвигу юнаків, які віддали своє молоде життя за незалежну Україну, важко переоцінити.

Саме тому, враховуючи значення таких історичних подій у формуванні національної пам'яті нашого народу, Український інститут національної пам'яті підготував запропоноване Вашій увазі електронне видання, в якому зведені наявні історичні джерела про Героїв Крут: як про їх подвиг, так і про його вшанування у міжвоєнні роки, формування Легенди Крут. Це документи з Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, Центрального державного історичного архіву України, м. Львів, державних архівів Сумської, Тернопільської, Чернівецької областей, а також матеріали з Державної наукової архівної бібліотеки України. Насамперед ми намагалися представити виявлені на сьогодні автентичні архівні документи, рукописи або першопублікації спогадів учасників і свідків подвигу Героїв Крут.

Зрозуміло, що представлені документи не вичерпують усю наявну джерельну базу. Зокрема, практично не представлені тогочасні газетні публікації; до збірки не ввійшли і деякі першопублікації спогадів учасників крутянських подій – через певні труднощі в доступі до таких оригіналів.

Але в комплексі наведені першоджерела досить повно репрезентують документальну основу подій під Крутами 29 січня 1918 року та наступні заходи з формування крутянської легенди в трьох таких розділах: 1) архівні документи; 2) фотодокументи; 3) друковані матеріали.

Георгій Папакін,
доктор історичних наук